

פרק רביעי: הרבנות ביפו וסוגיית כשרות היין ביקב ראשון לציון

סוגיית השמיטה, שעמדה במוקד פולמוס ציבורי בשנים תרמ"ח-תרמ"ט, קיבלה פנים חדשות לקראת שנת השמיטה תרנ"ו. לסוגיית העבודה בשנת שמיטה, נוספה עתה שאלה משמעותית, שהייתה משנית בשמיטה הקודמת, והיא שאלת כשרות התוצרת החקלאית משנת השמיטה. בהקשר זה, הייתה פקידות הברון גורם דומיננטי עוד יותר מבשמיטה הקודמת, שכן, ביקבי הברון הוכן רוב היין, שהיה עתה המרכיב הבולט בכלכלת רוב בני המושבות. הגורם העיקרי שעמד מאחורי מתן הכשרות בתקופה זו, באזור יפו בכלל וביקב בראשון לציון בפרט, היה הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו. משכך, הייתה להכרעתו בנושא העבודה בשמיטה וכשרות תוצרת שנה זו, משקל מכריע בהתנהלות המושבות בשמיטת תרנ"ו. אי לכך, יש לעמוד תחילה על טיב היחסים שבין הרב הלוי למושבות.

במהלך המאה ה-19 החלה יפו להתפתח מאד והתגבשה בה קהילה יהודית. בשלהי שנות ה-70 מנתה הקהילה כ-650-700 איש, רבים מהם עולים מצפון אפריקה ומיעוט קטן מהם (כ-10%) אשכנזים.²⁷² מי שהנהיג את הקהילה במשך עשרות שנים ועד לפטירתו בשנת תרל"ט (1879), היה הרב יהודה הלוי מרגוזה, וביזמתו אף הוקם בשנת תרכ"ג (1863) 'ועד העיר', בו היו שותפים כלל יהודי העיר.²⁷³ החל משנות ה-80 של המאה-19 חלה תאוצה בפיתוח העיר. במקביל, הביאו גלי העלייה בשנים תרמ"ב-תרמ"ג (1882-1883) ובשנים תר"ן-תרנ"א (1890-1891) להגדלה משמעותית של האוכלוסייה היהודית ולגיוונה. עד שנת תר"ן, יימנו יהודי העיר כ-2,000 נפש ובשנת תרנ"ה כ-3,000 נפש. בשנים אלו, ייתפתחו ביפו מוסדות קהילתיים וכלל-יישובים, שהשפעתם תהיה רבה על המושבות סביבה, ובראשם יעמדו אישים ותיקים בארץ יחד עם עולים שזה מקרוב באו.²⁷⁴

אוכלוסיית יפו בשנת תרנ"ה (1895) ²⁷⁵			
מוסלמים	נוצרים	יהודים	סך הכל
11,630	3,113	2,970	17,713

272. רם, יפו, עמ' 59-60.

273. שם, עמ' 52.

274. שם, עמ' 83-89, 99.

275. שם, עמ' 85, על פי לונץ, לוח (לשנת תרנ"ו), עמ' 28.

גידולה המשמעותי של האוכלוסייה היהודית האשכנזית בעיר, כתוצאה מן העלייה, הביא לארגון מחודש של הקהילה. בשנת תרמ"ה ייסד שמעון רוקח, שהתיישב בעיר לרגל עסקיו, את חברת 'בני ציון'. לחברה זו חברו כ-30 איש לעזרה הדדית, ובפרט עבור עולים שהתיישבו ביפו, והיו נתונים בקשיים רבים.

כשנה ויותר אחר כך, בכ"ד בסיוון תרמ"ו (1886), ייסד יחד עם אחיו, אלעזר רוקח, אז נציג חובבי ציון בארץ, את חברת 'עזרת ישראל', שמסדה והרחיבה את הפעילות, ותרמה בכלל לארגונה של הקהילה אשכנזית בעיר.²⁷⁶ במקביל פנו כמה גורמים בקהילה לאגודת 'דגל תורה' בירושלים²⁷⁷ כדי לסייע בהקמת תשתית חינוכית ורוחנית לקהילה, ובראשה הקמת תלמוד תורה במקום ולמינוי רב לקהילה. בסיוע 'דגל תורה' הוקם תלמוד תורה ומטעמו של הרב דיסקין נשלח הרב ליב חפץ לשמש כרב הקהילה. הרב חפץ שימש בתפקידו כמה חודשים, אולם מסיבות שונות לא הצליח להנהיג את הקהילה וחזר לירושלים.²⁷⁸

בשנת תרמ"ז הוסכם על פרנסי הקהילה האשכנזית, מינויו של הרב נפתלי הרץ הלוי כרב הקהילה, אליה הגיע לכהן בתפקידו בט' בתמוז תרמ"ז.²⁷⁹ תחת חסותו המוצלחת²⁸⁰ אורגנו ענייניה הדתיים של הקהילה והתפתח תלמוד התורה 'שערי תורה'.²⁸¹ במקביל, החל הרב הלוי לטפל גם בסוגיות כשרות הנוגעות לגידולי

276. 'עזרת ישראל' מנתה 100 חברים משלמי מיסים. בין חברי הוועד של החברה נימנו, חיים שמרלינג, מראשי היישוב החסידי ביפו, וכן ד"ר שטיין, איש ביל"ו ששימש בעיר כרופא. החברה עסקה תחילה בסיוע כספי ובעזרה רפואית, הקימה ספרייה, ואף סייעה לאיכרים ולפועלים במושבות הסמוכות, ואחר כך התמקדה בהקמת שכונה חדשה. על פעילות שתי החברות ראו י' יערי-פולסקין, "שמעון רוקח", דאר-היום, כ"ז באלול תרצ"ד (7.9.1934), עמ' 6-7; יערי, זכרונות, עמ' 623; רם, שם, עמ' 99-100.

277. אגודת 'דגל תורה', הוקמה בירושלים במטרה להקים ולתמוך במסודות תורה. פעולתה הראשונה הייתה הקמת ישיבה במאה שערים, שבה לימד הרב נפתלי הרץ הלוי, שעלה ארצה בשנת תרמ"ד מביאליסטוק (המבורג, שלושה עולמות, עמ' צא-צד; ריבלין, מאה שערים, עמ' 156-157).

278. ראו בפרט: נ"ג ברודר, "לתולדות הרבנות הראשונה ביפו", הצופה, י' באלול ת"ש (13.9.1940), עמ' 8. וראו עוד הצבי, ט' בתמוז תרמ"ז (1.7.1887), עמ' ס-סא; לונץ, לוח (לשנת תרס"ד), עמ' 152; מלאכי, הפולמוס, עמ' 140. טענתה של חנה רם שאלעזר רוקח הזמין את הרב חפץ (בעקבות סכורש, לתולדות הרבנות, עמ' 38, היא ציינה בטעות שמדובר ברב משה חיים חפץ במקום בבנו, הרב ליב חפץ), שיעמוד בראש הקהילה, וכי רבני ירושלים אילצוהו לעזוב מפני שלא מונה על דעתם - מופרכת, והוא עזב למעשה בלחץ נציגי הקהילה על הרב דיסקין. ראו ברודר, שם. רוקח אף ציין כי חברת 'עזרת ישראל', למרות רצונה, לא יכולה להשתתף במימון משכורת הרב הלוי (ראו חבצלת, כ' בתמוז תרמ"ח (27.6.1888), עמ' רנח), ובוודאי שלא הייתה יכולה לקבל על עצמה מימון מלא של רב לקהילה.

279. ראו ברודר, שם; הצבי, כ"ג בתמוז תרמ"ז (15.7.1887), עמ' סח-סט. חנה רם (שם) ציינה בטעות שהרב הלוי הגיע ב"ד באב תרמ"ז.

280. "ועד הכוללים הוא"ל לשלם שכר הרב אשר יכהן בה ככהונת הרבנות. והכהונה הזאת נתנה על שם איש אשר המשרה הזאת הולמתו, הוא הרב הגדול וכו' כמהור"ר נפתלי הערץ מביאליסטאק, איש אשר מלבד ידיעתו בתורה"ק [בתורה הקדושה], גם דרכי העולם לא מוזרים לו ובכל לבו יתאמץ לאחד את אברי העדה הנפרדים לאחד ולחברם לגוף שלם היודע ומרגיש את מחסוריו". התיאור של כתב מיפו, משנת תרמ"ח או מראשית תרמ"ט (לונץ, 'ירושלים, ג, עמ' 227). וראו גם תמיכתו של אלעזר רוקח במינוי, מטעם חברת 'עזרת ישראל' (חבצלת, כ' בתמוז תרמ"ח (27.6.1888), עמ' רנח).

281. רם, יפו, עמ' 103.

המושבות,²⁸² והתנהלו דיונים האם לממן חלק ממשכורתו הדלה על ידי חובבי ציון או על ידי הברון רוטשילד.²⁸³

בשנת תר"ן נבחר ועד לקהילה האשכנזית. לקהילה הספרדית לא היה רב,²⁸⁴ ובאדר תרנ"א הוקם הוועד המאוחד, שכלל את האשכנזים והספרדים כאחד. לאיחוד סייע במיוחד הרב יעקב מאיר מירושלים.²⁸⁵ כנשיא הוועד נבחר הרב הלוי, דבר שהעצים את מעמדו כרב ביפו.

דבר האיחוד פורסם בהבלטה בחבצלת ופורסמו שם ברכותיהם של חכמי הספרדים בירושלים, ובראשם הרב פאניז'ל וסגנו הרב אלישר, וכן ברכת הרב סלנט וברכת הבנקאי חיים אהרן ולירון.²⁸⁶

השפעתו של הרב הלוי גברה בתקופה זו גם במושבות, לאחר שפקידות הברון החליטה, בשנת תרנ"א, להפקיד בידיו את ההשגחה על היקב בראשון לציון.²⁸⁷ הדבר

282. ראו הדיווח בהמליץ, כ"א בכסלו תרמ"ח (7.12.1887) שניתן לקנות את ענבי ראשון לציון הנמכרים עתה ביפו, ללא חשש, מאחר שהרב הלוי הושיב בראשון לציון "תלמיד חכם וירא שמים בקי בדינים". דיווח על הפרשת תרומות ומעשרות במקווה ישראל, ביום ה' באלול תרמ"ח, "מכל היינות והיין שרף מהשנה הזאת, כמנהג כל השנים", באישור הרב נפתלי הרץ הלוי מיפו. ראו הצבי, י"ז באלול תרמ"ח (24.8.1888), עמ' קכב; הצפירה, י"ג בתשרי תרמ"ט (18.9.1888), עמ' 2.

283. אלעזר רוקח ניסה לגייס מימון למשכורת הרב גם מקופת חובבי ציון בנימוק ש"כמעט כל עתותיו נתונים לענייני הקולוניסטים" [בהמושבות] (חבצלת, כ' בתמוז תרמ"ח (27.6.1888), עמ' רנח). גם הנצי"ב מוולוז'ין ניסה לפעול למינוי הרב הלוי כמשגיח על המושבות, במימון חובבי ציון, וכתב על כך לרי"מ פינס. במכתב תשובתו מי"ב בתשרי תרמ"ט ציין פינס כי הוא מסכים בכל לבו שהרב הלוי יקבל משכורת מחובבי ציון אך לא "בתור רב של יפו שהוא המרכז לכל המושבות", כי פקידות הברון תתנגד לכך, בוודאי כשליח של חובבי ציון, אלא "בתור רב של יפו שהוא המרכז לכל המושבות", וכמקובל שהיישובים נושאים בעול הרב של העיר המרכזית. אמנם פינס עדין שיתכן שהנדיב בעצמו ישותף במימון משכורתו של הרב הלוי והדבר ייקבע בימים הקרובים (ריבקינד, אגרות ציון, אגרת יג, עמ' ק).

284. ר' רחמים יוסף חיים פראג, שסיכם את ביקורו ביפו ב' באייר תר"ן, ציין בצער שבעוד שבקהילה האשכנזית משמש בהצלחה הרב הלוי, במימון הוועד הכללי, הרי שבקהילה הספרדית "אין להם רב ומ"ץ ואיש הישר בעיניו" (חבצלת, כ"ו באייר תר"ן (16.5.1890), עמ' רלא).

285. הרב יעקב מאיר, יליד ירושלים (תרט"ו 1856), ממייסדי חברת "ביקור חולים" וגבאי ראשי בבית החולים משגב לדרך. נבחר בשנת תרמ"ח לוועד העדה הספרדית ונתמנה חבר בית הדין של הרב יעקב שאול אלישר. פעל רבות בתקופה זו לקירוב בין אשכנזים וספרדים (ורהפטיג וכו"ץ, הרבנות הראשית, ג, עמ' 1127).

286. רם, יפו, עמ' 107; חבצלת, כ"ו באייר תרנ"א (3.6.1891), עמ' רנט. וראו גם הוספה לאור, י"ד באדר ב' תרנ"א (24.3.1891).

287. היקב החל לפעול כבר בקיץ תר"ן, תחת ניהולו של הצרפתי הנוצרי דיפואי, ולמרות שהפקידות מילאה אחר הוראותיו של הרב הלוי, בענייני כלאי הכרם, לא הייתה הקפדה על עבודת יהודים ביקב, ככל הנראה גם בשל השלב הניסיוני בו היה מצוי היקב (ראו דבריו של איכר מראשון לציון, בנסיונות של ביקור בבית הרב הלוי בקיץ תר"ן (הצפירה, ד' באלול תר"ן (20.8.1890), עמ' 741; שם, ה' באלול תר"ן, (21.8.1890), עמ' 745). על חששו של הרב הלוי, עם קבלתו את ההשגחה על היקב, מוענבי ערלה שהוכנסו ליקב, משום שעד אז "בקרת הגפנים לא הייתה עוד בידיים אמונות", והפיקוח שהפקיד על כך עם כניסתו לתפקיד, ראו בהמגיד, ג' בכסלו תרנ"ט (17.11.1899), עמ' 360). בקיץ תרנ"א הופקד הרב הלוי, בהוראת הברון, על ההשגחה ביקב. ליקב מונו שני משגיחים מטעמו, דוד גיסין מראשון לציון, ובנו של הרב הלוי, ר' יוסף הלוי. ההכנות לבציר החלו בראשון לציון בי"ז בתמוז תרנ"א, ובמקביל הכשירו המשגיחים את כל הכלים ששימשו לתעשיית היין בשנה הקודמת. עם התחלת עשיית היין החדש, בכ"ג בתמוז תרנ"א, ניתלו ביקב מודעות המזהירות כי

הרב נפתלי הרץ הלוי

נבע בראש ובראשונה מרצונה של הפקידות לשווק את היין בארץ ובחוץ לארץ, כאשר כשרותו זוקקת השגחה על מכלול של מרכיבים, בשל איסורים ייחודים כמו כלאיים, ערלה ויין נסך, בנוסף לדיני הפרשת תרומות ומעשרות, שנהגו גם בגידולי השדה. הגושפנאק שנתנו הרבנים סלנט ודיסקין לכשרות של הרב הלוי, היוותה גורם מכריע בהחלטתה של הפקידות. ככלל, הרב הלוי הוערך כמי שמנפיק כשרות מהודרת, והדבר תרם ממילא למוניטין של ההכשר. במקביל גם נודע הרב הלוי כמי שמחפש למצוא פתרונות לשאלות שעלו בנוגע לענפי החקלאות השונים, ובפרט ענף הגפן.²⁸⁸

מי שיימצא מחלל שבת יפטר מעבודתו ביקב (המליץ, י"ז באב תרנ"א (21.8.1891), עמ' 5; מחזיקי הדת, י"ח [צ"ל י"ז] באב תרנ"א (21.8.1891), עמ' 7; הפסגה, א' באלול תרנ"א (4.9.1891), עמ' 6; לוינסקי, ספר המועדים, ו, עמ' 520).

288. סוגייה מרכזית, שנידונה גם בעיתונות, הייתה התמודדותו של הרב הלוי עם הצורך לשפוך את יין 'תרומת המעשר' שהופרש מהיין שביקב בראשון לציון. בקיץ תרנ"א עמדה כמות היין של תרומת המעשר על כ-1,300 ליטר, ובקיץ תרנ"ב עמדה כבר על כ-3,000 ליטר. עם כניסתו לתפקידו כממונה על כשרות היקב, בקיץ תרנ"א, שפך הרב הלוי את תרומת המעשר, אולם בשנה שאחריה הוא הציע לייצר מיין זה אלכוהול שלא ישמש לשתייה וייתן לכהנים בלבד (ראו הצפירה, כ"ה באב תרנ"ב (18.8.1892), עמ' 701; המליץ, ה' באלול תרנ"ב (28.8.1892), עמ' 2. וראו גם דברי יעקב גולדמן, שנכתבו בכ"ח בחשוון תרנ"ג: "ותהי עצתו הנכונה והנבונה לעשות מהתרומה הזאת אלכוהול ולתת אותו בבקבוקים חתומים בחתם "תרומת מעשר" ונושאים עליהם גליון המכיל כל דיני תר"ומע בקצרה נדפס בשפת עבר וצרפת, למען ידע כל קונה מה הוא קונה ומה יוכל עשות באלכוהול הזה. ודבר גדול מאד חדש הרב הגאון הזה כי מעתה לא ירד עוד תר"ומע לטמיון" (גולדמן, שאר ישוב (תרנ"ג), עמ' 30-31)). רי"מ טוקצינסקי ציין, כעבור שנים, שהרב הלוי הנהיג בהסכמת רבני ירושלים, להפוך את יין תרומת המעשר לספירט. היין נפגם, כדי שלא יהיה ראוי לשתייה, וחולק בבתי חולים להדלקה ולהסקה (טוקצינסקי, עיר הקדש והמקדש, ג, עמ' עח. וראו גם דברי הרב שמחה זליג ריגר, דיין בבריסק ומתלמידי מהרי"ל דיסקין, שציין ששמע "מאדמו"ד הגאון זצ"ל כי נוהגים בארץ ישראל על פי הוראת הגאון ר' נפתלי הירץ הגאב"ד דיפו שעושים מיין של מעשר ספירט ומדליקים אותו בבתי כנסיות עבור הכהנים" (ריגר, בענין תיקון טבל, עמ' שלו). פרסום העניין בעיתונות הביא לדיון בנושא, בשנת תרנ"ג, והיו שניסו להציע פתרונות מקילים יותר, כמו הפקר או מכירת הפירות לגוי קודם שהבשילו, אולם אלו לא ננקטו למעשה (ראו המליץ, ב' בחשוון תרנ"ג (23.10.1892), עמ' 3; שם, י"ג בחשוון תרנ"ג (3.11.1892), עמ' 1; שם, י"ז בכסלו תרנ"ג (6.12.1892), עמ' 7-8; הפסגה, ו' בכסלו תרנ"ג (25.11.1892), עמ' 6; האור, כ"ז בכסלו תרנ"ג (16.12.1892), עמ' מו. ובפרט מאמריו הארוך של הרב אברהם יואל אבלסון מאודסה, בהמליץ כ"ח בשבט תרנ"ג (14.2.1893) - ג' באדר תרנ"ג (19.2.1893). כתב האור (חתם בשם 'אכר') ציין שלמעשה, הנהיג הרב הלוי שלאחר הפיכת היין לאלכוהול מתרומת המעשר הוא עורבב בכמות כפולה של אלכוהול 'חולין', כדי להתירו לגמרי. ושייב את הרב הלוי על הפיתרון ועל דרכו בכלל ללכת בדרך הפוסקים המקילים ו"לבלתי החמיר בדיני הרכבות הגפנים ובנוגע לערלה" (האור, ה' באייר תרנ"ג (21.4.1893), עמ' קו, ומשם גם בהמליץ, כ"ו באייר תרנ"ג (12.5.1893), עמ' 6), אלא שלמעשה, הציע הרב עירוב זה רק לחומרה, והתיר את השימוש באלכוהול כזה רק לכהנים ושלא בדרך שתייה (ראו הבהרה בהאור, י"ב באייר תרנ"ג (27.4.1893), עמ' קיא, ומשם גם בהמליץ, ג' בסיוון תרנ"ג (18.5.1893), עמ' 3). וראו עוד דברי הרב חיים הירשנזון שניסה לתת פתרון אחר (האור, כ"ו באייר תרנ"ג (12.5.1893), עמ' קיח-קיט; שם, ד' בסיוון תרנ"ג (19.5.1893), עמ' קכג-קכד; שם, י"א סיון תרנ"ג (26.5.1893), עמ' קכח. וראו תגובה על דבריו בחבצלת, י"א בסיוון תרנ"ג (26.5.1893), עמ' רנט-רט).

שיווק היין לחוץ לארץ היה בשנים אלו מינורי, אולם במהלך שנת תרנ"ד הוגברה במידה מסוימת הפעילות לשיווק תוצרת היקבים בחו"ל. הפקידות פתחה חנויות לממכר היין והקוניאק שלה בכיירות ובקהיר, בנוסף לחנויות שלה ביפו²⁸⁹ ובירושלים.²⁹⁰ כמו כן, נעשו ניסיונות ראשוניים לשיווק היין והקוניאק ברחבי אירופה²⁹¹ וברחבי תורכיה,²⁹² אף כי השיווק נתקל עדיין בקשיים רבים.²⁹³

במקביל, החלו להישמע פקפוקים על כשרות היין, בטענות שונות. ביקורת זו נדחתה בפומבי על ידי הרב הלוי, ולעיתים אף על ידי הרב סלנט, שנחלץ להגן על כשרות היין ביקב.

כך, בערב פסח תרנ"ד נפוצה ידיעה בגליציה כי כמה אדמו"רים הורו שלא להשתמש ביינות מן הארץ. נטען שהרבי מצ'ורטקוב אסר את השימוש ביין מהארץ, בטענה שלא הופרשו ממנו תרומות ומעשרות, וגם הרבי מביאן הורה כך לחסידיו, בטענה שעובדי היקב אינם נאמנים ויש לחשוש ליין משום 'יין נסך'.²⁹⁴ בתגובה לכך, שלח הרב הלוי מכתב למו"ל המגיד ובו דחה לחלוטין את הביקורת והדגיש כי היין נעשה בהשגחה מעולה ובכשרות מהודרת.²⁹⁵

289 ראו הדיווח בהצפירה, י"א בניסן תרנ"ד, (17.4.1894), עמ' 346. וכן הדיווח של ברזילי מט"ו באלול תרנ"ד, על הפצת יין המושבות במצרים ודרישה שלו גם בחו"ל (המליץ, י"ד בטבת תרנ"ה (10.1.1895), עמ' 7). על הרחבת החנות ביפו לממכר יין וקוניאק מראשון לציון, על ידי הפקיד בלוק, ראו הדיווח בהצפירה, ו' בכסלו תרנ"ד (15.11.1893), עמ' 977.

290. על פתיחת חנות בירושלים מטעם הפקידות לממכר יין ראשון לציון, וכי "גם מראשי בני הכוללים הדרו את הסדר ביין ראשון לציון, וגם הסיירים [=התיירים] הנכרים קונים אותו". ראו הדיווח בהצפירה, י"ט בתמוז תרנ"ג (3.7.1893), עמ' 560.

291. ראו למשל המודעה בהצפירה, י"א בניסן תרנ"ד, (17.4.1894), עמ' 348, שכותרתה: "יין וקאניאק מארץ ישראל על חג הפסח", ובה מפרט סוחר מוורשה, ששהה שהה בארץ כארבעה חודשים, וקנה יינות משובחים שיש עליהם תעודות הכשר מהרב מקישינב, מהרב סלנט מירושלים ומהרב דובער אפרת מחברון, וכי בית מסחרו משווק "את היינות המשובחים מארץ ישראל וגם קאניאק כשר לפסח ממושב אחב"י באה"ק [אחינו בני ישראל בארץ הקודש]". וראו עוד שם, י"ג בכסלו תרנ"ד (22.11.1893), עמ' 1001; מחזיקי הדת, י"א בניסן תרנ"ג (28.3.1893), עמ' 6.

292. ראו להלן הע' 325.

293. זאב גלוסקין ציין בזיכרונותיו לגבי התקופה שלפני ייסוד חברת 'הכרמל', בשנת תרנ"ו, שמצב מכירת היין מן המושבות היה גרוע מאד. פקידי הברון לא השקיעו אז בשיווק, וכן יין שקנה סוחר אחד בוורשה התקלקל בשל חוסר שמירה, והוציא לעז על היין מן הארץ (גלוסקין, זכרונות, עמ' 62). וראו ביקורתו של ברזילי על פקידות הברון שאינה משקיעה בפרסום היין ובגיוס סוכנים בשווקים נוספים באירופה (המליץ, ט"ז בשבט תרנ"ד (23.1.1894), עמ' 5). למעשה החליטה פקידות הברון בקיץ תרנ"ה על סגירת החנויות לממכר יין היקב בראשון לציון, ביפו, בכיירות, בקהיר ובאיסטנבול, ולנסות להתרכז באירופה ובאמריקה (הדיווח מראשון לציון, מ"ג בתמוז תרנ"ה (האכר, ב, א (תרנ"ה), עמ' 71. פורסם משם גם בהמגיד, כ"ז בחשוון תרנ"ו (14.11.1895), עמ' 346; הצפירה, כ"ח בחשוון תרנ"ו (15.11.1895), עמ' 4).

294. המגיד, י"ג בניסן תרנ"ד (19.4.1894), עמ' 129. הדיווח של כתב העיתון בקרקוב.

295. מכתבו של הרב הלוי נכתב בא' באייר תרנ"ד ופורסם בהמגיד, י"ח באייר תרנ"ד (24.5.1894), עמ' 160. באותו הגיליון, בעמ' 162, פורסמה החלטת אחד מסוחריו העיר קרקוב להתחיל לשווק יין מן הארץ, וכי בידו תעודות כשרות מרבני הארץ. הכתב קרא לסייע לו להפיץ יין זה "בארץ הזאת" לטובת "אחינו העובדים אדמת אה"ק".

סוגיית הכשרות חזרה ונדונה בקיץ תרנ"ד, בשל הפולמוס שעוררה אגודת 'אהבת ציון' מטרנוב. אגודה זו הוקמה בשנת תרנ"א (1891). בשנת תרנ"ג (1893) עלה בידה לכנס ועידה ראשונה שאיגדה את פעילי חובבי ציון בגליציה, והיא שימשה למעשה כמרכז לפעילות חובבי ציון בגליציה. בשלהי חורף תרנ"ד הודיעה האגודה כי קיבלה את הצעת הוועד הפועל ביפו ומינתה נציג מטעמה "להרחבת המסחר בפירות ויין-ארץ ישראל", ואף החלה בפעולות מעשיות בנושא, זאת בנוסף לפעילותה להקמת מושבה בארץ.²⁹⁶ האגודה נתקלה בקושי להפיץ את רעיון ההתיישבות בגליציה, ותרמו לכך השמצות על אורח חייהם של בני המושבות, שצוינו במכתבים מן הארץ. שני מכתבים חריפים במיוחד נשלחו מצפת באביב תרנ"ד, והופצו בגליציה.²⁹⁷ ראשי האגודה פנו בעניין לרב מוהליבר,²⁹⁸ שדחה את ההאשמות,²⁹⁹ כמו גם לראשי חובבי ציון.³⁰⁰

בקיץ תרנ"ד דיווחו ראשי האגודה לוועד הפריסאי של חובבי ציון על הקשיים בהם הם נתקלים.³⁰¹ למכתבם מיום 15.7.1894 ("א בתמוז תרנ"ד), צירפו ראשי האגודה את נוסחם של המכתבים המשמיצים מצפת, וציינו במיוחד את מכתבו של "איזה טייטלבוים בירושלים" שהשמיץ את האיכרים במושבות שהם "כופרים באלקי ישראל מחללי שבת בפרהסיא" ושהזהיר להתרחק מפעילי חובבי ציון "וקרא יין המושבות נסך".

המכתב עורר סערה בפריס. שייד, שהגיע לארץ בקיץ תרנ"ד, תקף בחריפות את "בעלי החלוקה" לאחר התפילה בבית הכנסת בראשון לציון בתשעה באב. האירוע הביא את הרב הלוי מיפו לכתוב לרב סלנט ב"ג באב תרנ"ד מכתב מחאה על דבריו של טייטלבוים. הוא ציין במכתבו כי בשל השמצותיו של "איזה איש ה' ירוחם טייטלבוים שמו, אשר כנה את כל בני הקאלאניסטים בשם כופרים ופושעים מחללי שבת בפרסהיא ואמר כי יינם יין נסך", הודיע שייד כי ירדוף את מקבלי החלוקה, שכן

296. ראו גלבר, תולדות, א, עמ' 258-262, וכן: הנ"ל, ייסוד מחנימים; שטיין, מחנימים.

297. המכתב הראשון נכתב ב"יום ה' פ' [רשת] קדושים [= כ"ז בניסן] תרנ"ד" על ידי ר' יעקב נתן זילבער מלאנצהוט והמכתב השני ב'ב' באייר תרנ"ד על ידי ר' מנחם מענדל צבי מראפשיץ, שניהם תושבי צפת. ראו נוסחם המלא אצל: קניאל, היחסים, ב, עמ' 12-15. במכתבים תוקפים הכותבים בחריפות את המושבות שנסודו על ידי "אויבי ציון" והמרבים בארץ "פושעים רשעים מחללי שבתות". הם חיים על חשבון הברון רוטשילד ובגינם מתמעטים כספי החלוקה. וראו המגיד, י"ג בניסן תרנ"ז (15.4.1897), עמ' 123, המביא שני מכתבים ביקורתיים נוספים שנשלחו מצפת לגליציה, מעט מאוחר יותר. הראשון מטבת תרנ"ה, לרב יחזקאל הלבשרטאם משינובה, והשני מכ"ז אדר תרנ"ז לרב פייבל שרייער מראדשין.

298. על פניית אגודת רופשיץ לרב מוהליבר ובקשתם שר' יצחק אלחנן ספקטור יפנה אל הרב מלובלין והרב מבריסק בירושלים, ישיעדו על התנהגות בני המושבות. ראו קניאל, המשך ותמורה, עמ' 129.

299. ראו מכתבו אצל: שפירא, אהבת ציון, עמ' יא-יב.

300. ראו קניאל, המשך ותמורה, עמ' 129, הע' 92, אֶזְכוּר מכתבם מ' בסיוון תרנ"ד לסופר הוועד האודסאי זלמן אפשטיין.

301. במכתב של ברזילי לאחד-העם מיום ז' באב תרנ"ד, הוא ציין שראשי אגודת 'אהבת ציון' ביקשו ממנו שיביא את הדברים לידיעתו של אליהו שייד. ברזילי המליץ להם, שאם הדבר נצרך, יפנו בעצמם לעסקני חובבי ציון ובתוכם גם לשייד (אצ"מ 31-5-35A). וראו גם קניאל, שם, הע' 94). ברזילי ציין במכתבו שם כי שייד עורר את האכרים לצאת במחאה, ובאסיפה שכונסה אחר כך הוחלט לשלוח שלושה מנכבדי ראשון לציון, ואיתם הרב הלוי, כדי למחות בפני בית הדין בירושלים על הדיבה.

לדעתו ההשמצות משקפות את החשש של אנשי הכוללים מפגיעה בכספי החלוקה. הרב הלוי הבהיר כי בכל כוחו עבד "להשיג על כשרות יין ראשון לציון ביתר שאת וביתר עז; הן מחשש ערלה וכלאים ותו"מ [ותרומות ומעשרות]", וכי גם "אם ימצאון איזה אנשים מחללי שבת בפרהסיא, הלא באזהרה נוראה ובהשגחה נמרצה ישגיחו שאנשים כאלה לא יבאו לתוך מרתף היין ואם יבאו משגיחים עליהם בעינא פקיאח, וגם מכת"ה [מעלת כבוד תורתו הרם] כבר הסכים על זה כמה פעמים ואיך ירהב ה' ירוחם הנ"ל לדבר דברים אשר לא כן, לזאת אבקש מכבודו להוכיחו על פניו ויחזור בו מדברי שטות כאלה, והנני מסיים ואומר שלום".

במכתב תשובתו, ציין הרב סלנט את כעסו על ההשמצות של טייטלבוים "שפער פיו לבלי חוק לדבר סרה על כלל אחינו עובדי אדמת הקודש ולכנותם בשם פושעים ולאסור את יינם חלילה חלילה", שרובם המכריע "מתנהגים על פי התורה והמצווה", והבהיר כי היין נעשה בכשרות מהודרת תחת השגחת הרב הלוי, "והוא כשר בלי שום פקפוק כלל וכלל". במקביל, ציין הרב סלנט, אל לו לשייד להאשים את כלל אנשי ירושלים בעוונם של מוציאי דיבה יחידים.

שלושת המכתבים פורסמו בעמודים הראשונים של החבצלת,³⁰² וגוף מכתבו של הרב סלנט נמסר בכ' באב תרנ"ד, על ידי הרב הלוי, לידי ראשי הציבור בראשון לציון, שמסרוהו לפקיד המושבה, חזן.³⁰³

ראשי היישוב בראשון לציון לא הסתפקו בכך, ובמהלך חודש אלול פרסמו בכתב העת 'האכר',³⁰⁴ מכתב מחאה, כנגד "אחדים מבעלי החלוקה מירושלים ומצפת" שהקימו "שאוון ומהומה במחנה העברים בגליציה, ויכדו חשש וספקות על כשרות יין ראשון-לציון", כשהם מצרפים למחאתם תיאור מפורט של ההשגחה על כל תהליך גידול הגפנים ותעשיית היין ושמות המשגיחים ותפקידיהם, וכן תעודות ואישורי כשרות שניתנו ליינות ביקב.³⁰⁵

בעקבות הסערה פרסם ר' ירוחם טייטלבוים הכחשה נמרצת בחבצלת,³⁰⁶ והאשים

302. חבצלת, כ"ב באב תרנ"ד (24.8.1894), עמ' שזו-שכח.

303. הוספה להאכר, א, ג (תרנ"ד), עמ' ז; פריימן, ספר היובל, א, עמ' 33. וראו עוד להלן הע' 306.

304. הדברים פורסמו בהאכר, שם, עמ' א-ח. "סדר העבודה בהכשר היין" חזר ונדפס מכתב העת האכר, בהמליץ, כ"ד בחשוון תרנ"ה (23.11.1894), עמ' 4. מכלול הדברים נדפס שנים אחר כך גם אצל פריימן, שם, עמ' 30-36.

305. א. תעודת כשרות מטעם בית דינו של הרב סלנט ליין ראשון לציון שנמכר על ידי סוחר מירושלים, מ"ב בתמוז תרנ"ב. ב. תיאור ביקור במושבה, בכ"א בטבת תרנ"ג, של ארבעה מרבני ירושלים: ר' זלמן בהר"ן, ר' חיים זוננפלד, ר' שאול חיים מדוברונבא ור' ליב דיין יחד עם הרב הלוי, "וישתו כלם בפרסום את יין-ראשון לציון בשמחה רבה". ג. מכתבו של הרב הלוי מאייר תרנ"ד שפורסם בהמגיד. ד. תעודת הכשר על היין והקוניאק מיקב ראשון לציון, שהנפיק הרב הלוי בכ"ט בתמוז תרנ"ד. ה. מכתבו של הרב סלנט לרב הלוי, שפורסם בהמגיד, וציין שגוף המכתב נמסר לראשי ראשון לציון.

306. חבצלת, כ"ט באב תרנ"ד (31.8.1894), עמ' שעח-שעט. המכתב נכתב יומיים קודם. העורך הוסיף כי בעקבות ההכחשה שלח הרב סלנט מברק לרב מיפו להשיב לו את המכתב שכתב, ואכן במכתב שכתב הרב הלוי לבנו יוסף, המשגיח ביקב, במוצאי שבת (ככל הנראה אור לכ"ד באב) הוא ציין כי קיבל מברק מהרב

את חובבי ציון בטרנוב ("בני הנאורים [...] מחברת שונאי ציון") בעיוות דבריו, כשקישרו במרמה בין ביקורתו על הנהגת חובבי ציון בארץ, לבין פעילות היקב בראשון לציון. הוא ציין שמעולם לא ערער על כשרות היין בראשון לציון ולא השמיץ אף מושבה הנמצאת תחת חסות הברון רוטשילד, שהורה על הקפדה על שמירת המצוות במושבותיו.

שייד, מצדו כעס מאוד על האופן בו הוצגה הפרשה במכתבו של הרב הלוי, שפורסם בחבצלת, ובמכתב מ-14.9.1894 (י"ג באלול תרנ"ד) שפורסם שבוע אחר כך ב- *Judische Presse*, ביקר בחריפות את הרב הלוי.³⁰⁷

רבים מהמכתבים הנזכרים חזרו ונדפסו בחשוון תרנ"ה בחוברת לעידוד ההתיישבות בארץ, שהוציאה חברת 'אהבת ציון' מטרנוב,³⁰⁸ כשמצורפים בה גם מכתבי תמיכה של הרב אלישר ושל הרב מוהליבר המוחים על הדיבות שהוצאו על המושבות. כמו כן הם פרסמו הבהרה כי לאחר חקירה ובדיקה התברר כי "אין כאן לא דבים ולא יער". שני הכותבים מצפת אינם מייצגים כלל את הכוללים בצפת, וכי ר' ירוחם טייטלבוים פרסם הכחשה בחבצלת והבהיר כי מעולם לא חתם על המכתב שנשלח בשמו.³⁰⁹

למרות המתחות הנזכרת, ככלל, הייתה הפקידות מרוצה מן המוניטין של הכשרות של הרב הלוי ומהחסות שנתן לה הרב סלנט. לעומת זאת, בהנהגת חובבי ציון בארץ, ובפרט בין בני משה, לא היו מרוצים מהמונופול של הרב הלוי על כשרות היין, וחששו שהדבר יביא "להרבות קנאת הדת".³¹⁰ המתחות בינם לבין הרב הלוי

סלנט שלא לתת את המכתב לפקיד, אולם המברק הגיע לאחר שהמכתב כבר נמסר. הרב הלוי הוסיף כי ביום שישי קיבל מכתב מהרב סלנט שמציין שעודכן על ידי ממונה כולל אוסטרייך שר' ירוחם טייטלבוים מכחיש שהדברים נאמרו וטוען ש"מעולם לא דבר שום רע על יין ראשון לציון" (הלוי, מכתב). במכתב מיום א' כ"ד באב עדכן הרב הלוי את הרב סלנט על הגעת המברק באיחור ועל הגעת המכתב הנוסף של הרב סלנט "ביום ו' לעת ערב". הוא ציין מכל מקום שהמכתב שנמסר עשה רושם וצירף בקשה למתן גושפנקא פומבית לכשרות היין ביקב: "ומכתב מכת" [מעלת כבוד תורתו] שמסרתי לידם עשה רושם על איזה אנשים, ובאמת המכתב טוב נגד שייד, אבל על העניין הנצרך אם יוכל מעכת"ה [מעלת כבוד תורתו הרם] לכתוב הכשר כללי כפשוטו היה יותר טוב" (המכתב מצוי באוסף ר' חיים סטפנסקי ותודתי על מסירת תצלום המכתב נתונה לו).

Judische Presse, 21.9.1894, p. 385. 307. בפרט כעס שייד משום שהבין שהרב הלוי ציין שיש מחללי שבת בראשון לציון. שייד האשים את הרב הלוי במלשינות ובהוצאת דיבה, ואף בצביעות על כך שהוא מכשיר את היין כשאינו מאמין בפיקוח שלו ושל בנו המשגיח ביקב. הרב הלוי הבהיר במכתב תשובה לשייד מ"יום ד' צו"ג [צום גדליה, ג' בתשרי] תרנ"ה", שלא קבע שיש מחללי שבת במושבה אלא ציין שאפילו היו כאלו, היין מושגח בקפידה. הוא ציין שהמכתב בחבצלת לא פורסם על דעתו, וכי מכל מקום אם שייד מתייחס אליו כמלשין, שיודיע לו מפורשת שאינו מעוניין בהכשרו. וקבל על היחס של שייד אליו, שנובע מהשפעת קנאים כנגדו וכנגד הרבנים בכלל (ראו טיוטת המכתב, בארכיון קום-שלוין).

308. שפירא, אהבת ציון, עמ' ט-טו.

309. שם, עמ' יא. כאמור, לא כך טען ר' ירוחם טייטלבוים בחבצלת. וראו הביקורת שפרסם אחיינו של ר' ירוחם טייטלבוים במחזיקי הדת, כ"ח בטבת תרנ"ה (24.1.1895), עמ' 3, ובו קבל על ההשמצות חסרות הבסיס על דודו, שהפיצה 'אהבת ציון' מטרנוב.

310. ראו במכתבם לאחד-העם: "ומובן שלא חסרו אנשים אשר אמרו להפקידות כי אך הכשר רב פלוני או אלמוני נחוץ ובלתי לא יימכר היין ועי"ז [ועל ידי זה] חשו רבני האשכנזים שבאה"ק הידועים למתנגדי הישוב החדש כח בנפשם ושליחיהם יצאו המערכה לסכסך איש באיש לחפש חטאים ולהרבות קנאת הדת [...] ולמען להכשיר היין הלא דרושים משגיחים גלויים בהיקב, משגיחים בכרמים, ומשגיחים בספר בהבתים" (אצ"מ

ביפו מצאה את ביטויה כבר בשנת תרנ"א, סביב נושא הריקודים המעורבים, וחזרה ועלתה סביב העלאת ההצגה 'שולמית' בפסח תרנ"ד.³¹¹ לשיא הגיעה המתיחות עם בני משה בחודש סיוון תרנ"ד, כשהרב הלוי התבטא במכתב פומבי בחבצלת כחריפות, אם כי בצורה אפולוגטית, כנגד התנהלות בני משה ובית הספר ביפו, על רקע ההתקפות כנגדם שנשמעו זה מכבר בירושלים.³¹² גם במהלך הפולמוס סביב העלאת ההצגה 'זרובכל', באביב תרנ"ה,³¹³ גברה המתיחות בין הצדדים, כאשר הרב הלוי מפרסם בחבצלת כי מי שמאשימים אותו בניסיון לערב את השלטונות "הם מהכת הידוע אשר נגלה זדונם ברבים אשר זה דרכם, להוציא את הישן מפני החדש, וחבת ציון שלהם הוא לקעקע ביצתן של ישראל ולברוא להם תורה חדשה ולהבאיש ריח הגאונים והגדולים אשר יחזיקו בתורת משה כפשוטה, ולהפנות לבות אנשי הישוב שלא יעלו ולא ידרכו בדרכי הרה"ג [הרבנים הגאונים] דירושלים",³¹⁴ ואילו ד"ר שטיין האשים בתגובה, במכתב פומבי בהצבי, ש"הוא הרב בעצמו גרם לחלול השם הנורא".³¹⁵

45-8\35.A. ראו גם קניאל, המשך ותמורה, עמ' 212; הנ"ל, במעבר, עמ' 259).

311. ראו לעיל בפרק שני, תת פרק: פולמוסי ההצגות ביפו וברחובות.

312. כבר בליל ח' באייר תרנ"ד כתב ברזילי לאחד-העם כי בשיחה עם הרב הלוי, ציין הרב ששאלו אותו "גאונים וכתובים גם הרב מבריסק" כיצד הוא מחשה "כי המורה גריזאווסקי מחלל שבת ולומד שאין ד", וכי השיב שהדבר צריך דרישה וטרם חקר את הדבר. ברזילי השיב לו כי אינו יודע אם גרוזובסקי הוא ירא חטא, אבל זה עניין אישי, ולא נוגע למשרתו כמורה, וכי הוא מבטיח לו שהוא מלמד כהלכה בלא שום אפיקורסות והתנהגות התלמידים בבית הספר תוכיח (אצ"מ 58-35\A). הרב הלוי ככל הנראה לא השתכנע ופרסם את דבריו כמענה לרבני ירושלים שביקשו לברר אצלו האם יש אמת ב"שמועה הרעה" על כך שיש ביפו "כתות שונות" הלוועגות לתורה ויש מהם המלמדים זאת בבית הספר. הרב הלוי השיב כי השמועה הרעה אמנם הגיע לאזניו, אך קשה לברר את הדבר ובפרט שהאחראים מחפים על המעשים הללו, אולם הוא פונה לרבנים בירושלים ששמעו זאת מפי אנשים הגונים "להודיע בשער בת רבים כי כל איש ואיש היודע ומכיר באחד-העם כי הוא מחברת הבודדים הנמשכים אחר הדעת המשוקצה והנמכזה הנ"ל מחויב לפרסם קלוגן, ולהזהיר למיודעיו לברוח ולהרחיק ממנו כאשר ירחק איש מכלב שוטה" (חבצלת, ד' בסיוון תרנ"ד (8.6.1894), עמ' רפא). במכתב בהול לאחד-העם העתיק ד"ר שטיין, ראש בני משה ביפו, מן העיתון, את המכתב במלואו, כשהוא מבקש את סיועו: "מכתב הרב מיפו הנדפס בהגליון הזה הממנו מאד, נורא הדבר! יש רב רשמי החי מהפקידות מרשה לעצמו לדבר כזאת בגלוי, הרי אנחנו וכל מעשינו בסכנה גדולה ולך לדעת כי בדפוס הקילו את סגנון המכתב. ואנחנו איננו יכולים לעשות פה דבר בזה. עלינו לומר לך ולכל אחינו כי מצבנו פה נורא עד מאד וכי כמדמה לנו צריכים אתם לצאת במחאה גלויה נגדו - וטוב היה אם המוחים יהיו רבנים" (אצ"מ 70-35\A). בכ"ד בסיוון תרנ"ד כתב ברזילי לאחד-העם, כי לוין-אפשטיין הוזמן את הרב לבוא לבדוק את בית הספר, אולם הרב דחה את הבקשה, כיוון שעצם ביקורו יתן הכשר לבית ספר בו לומדים ילדים שפות, בניגוד לחרם בירושלים ולדרך הראויה ללמוד בגיל צעיר רק לימודי קודש (ובכך רמז לתלמוד תורה, שהוקם ביזמתו), מה עוד שידוע שאחד-העם אומר דברי אפיקורסות. בעצת ד"ר מזיא נועד ברזילי עצמו עם הרב כדי להראות לו את תקנות בני משה וניסה לשכנעו "שלאגודת ב"מ [בני משה] אין שום דבר עם מינות ואפיקורסות וכי ב"מ שבפה אינם אלא אנשים מעטים שרובם מתנהגים בביתם כאורטודוקסים אמיתיים". הרב ענה כי לא טען טענות מעצמו אלא ציטט את הטענות של רבני ירושלים. ברזילי ביקש מהרב לבקר בבית הספר, אולם הרב סרב (אצ"מ 75-73-35\A).

313. ראו לעיל בפרק שני, פולמוסי ההצגות ביפו וברחובות.

314. חבצלת, ב' באייר תרנ"ה (26.4.1895), עמ' רלה.

315. הצבי, ט' באייר תרנ"ה (3.5.1895), עמ' נח. וראו עוד בטיטוט מכתב של הרב הלוי מתקופה זו, בה נקט הרב הלוי ביקורת נוקבת על אחד-העם, בית הספר ביפו ובני משה, וכנגד האשמותיו של ד"ר שטיין נגדו. ככל הנראה, יועד המכתב להתפרסם בחבצלת כתגובה למכתב הגלוי שפורסם בחבצלת, ט' באייר תרנ"ה (3.5.1895), עמ' 244, בו קרא הכותב ("אחד מאגודת חו"צ מווארשא"), לרב הלוי, להבהיר בפומבי את דעתו על בני משה. טיטוט המכתב מצויה בארכיון קום-שלוין.

גורמים בחובבי ציון ובבני משה ביקרו את הפקיד בלך שהוא זה שהחליט להפקיד את כשרות היקב בידי הרב הלוי,³¹⁶ והיו שהאשימו במיוחד את ד"ר אהרן מאיר מזיא, רופא המושבות ביהודה, ששיכנעו לכך.³¹⁷ הם גם ביקרו את ההשגחה על העובדים היהודים ביקב בראשון לציון שלא יהיו בהם מחללי שבת ומתגלחים בתער, "כי באמת נבלה גדולה שעל יהודים יהיו משגיחים".³¹⁸

התמרמרות רבה הייתה כאשר בשנת תרנ"ד, סירב הרב הלוי להתיר את השימוש ביין מקווה ישראל, למרות שניתן לו הכשר מטעם הרב אלישר. למעשה, כבר קודם פקפק הרב הלוי בכשרות היין של מקווה ישראל,³¹⁹ אולם עתה נטען שההכשר הוצא במרמה, ושעורבכו ביין ענבי ערלה. הדבר גרם לדין ודברים בין הרב הלוי למנהל מקווה ישראל, יוסף נייגו, ובמכתב מ"ג בכסלו תרנ"ד פירט הרב הלוי לרב סלנט את השתלשלות הדברים.³²⁰ בפועל, נמנעו רבים מן היראים מבין האשכנזים בארץ מלשתות מיין מקווה ישראל.³²¹ נייגו ביקש מבני משה "כי יעזרו לו בדבר". הם,

316. ראו מכתבו של ברזילי למ"ל מ"ח באדר תרנ"ה: "והיסוד שנתן ה' בלאך היה עשיתו בהכשר רבני ירושלים, וכמו שבלאך מצדו התאמץ להזכיר [...] שעל יינו: יש הכשר רבני האשכנזים מירושלים ולא כמו במקווה ישראל שיש <---> החכם באשי לבד" (אצ"מ 21\A25, עמ' 29-31).

317. ראו בדברי דוד יודילוביץ במכתב, כנראה ליהודה גרוזובסקי, מאב תרנ"ו: "בהתוכחי בימים האחרונים עם הד"ר שלנו ע"ד [על דבר] הכניסו את הרבנים הכלבים תחת כנפי בלך. לאחר שעזר להם לנעץ צפרניהם בישוב, בין בכשרות, בשמטה, סוף דבר לחרבן כל תקות עתידנו. [...] וישיב לי כי הוא מתחרט ע"ז [על זה] חרטה גמורה, וכי מודה הוא בפה מלא כי כל הכשרות עם הערלה והזנבות שלהם, וכל שגעוניהם, הכל באשר לכל, בעיניו "עבודה זרה גמורה" וביחוד הוא מתעב את "שומרי הנסך" במרתף. ומיום שהציבו שומרים במרתף, עוד לא דרכה רגלו על אדמת היקב, וכאשר הוא מתחיל לחשוב אדות כל העבודה זרה הזאת עם גיטין וכן הרב וכל השומרים המשגעים הערומים אזי דם לבבו ירתח, והנהו כדוד מתלקחת אש, ובכלל גופו ונפשו הוא מוכן ומזומן, לוא היה זה בידו, להרוס ולהחריב ולהשם את כל העבודה זרה הזאת "שמירת יין נסך" מקרב אדמת ישראל" (קניאל, היחסים, ב, עמ' 41). יודילוביץ, מקורבו ותלמידו של בן-יהודה, היה ממתנגדיו החריפים של הרב הלוי. וראו להלן שחובבי ציון האשימו במיוחד את ד"ר מזיא בניסיון להשפיע על שידד שיקבל את פסיקתם של רבני ירושלים האשכנזים בענייני השמיטה.

318. קניאל, המשך ותמורה, עמ' 214; הנ"ל, במעבר, עמ' 259. המציין שהמקור הוא: אצ"מ 1\A25\85, פנקס מס' 13, רישום מיום כ"ח בסיוון תרנ"ד.

319. ראו בפרוטוקול ועד העיר יפו מב' בניסן תרנ"ג, המביא את דברי שמעון רוקח שהיין שנתרם לפסח ממקווה ישראל יחולק לעניים ספרדים דווקא, שכן "ישנם בין האשכנזים אשר בלא שמעם היתר מפורש מהרב על יין מ"י [מקווה ישראל] לא ישתוהו. והספרדים סומכים על התר חו"ד [חכמי ורבני] הספרדים בירושלים" (אעת"א, פק"י, פרוטוקול 80).

320. במכתבו ציין הרב הלוי כי אנשים נאמנים סיפרו לו שבמקווה ישראל בצרו גם גפני ערלה, ואלו הוחבאו במרתף לפני שבא לשם חכם ספרדי להכשיר את היין במקווה ישראל. הם גם ציינו שאנשים ממקווה ישראל צחקו על החכם הנ"ל וציינו שהיטעו אותו כאלו יש עירוב במקום, והוא טלטל בשבת בלא עירוב (והשוו לדברי ברזילי במכתבו לאחד-העם מליל א' באדר א' תרנ"ד, ש"במקווה ישראל עשו עירוב כי בלעדו חפץ הח"ב [החכם באשי] לבטל הכשרו על היין" (אצ"מ 35-35\A35)). הרב הלוי ציין כי הוא לא התערב בעניין, כדי שלא יטענו שהוא מחפש עלילות משום שלא ביקשו ממנו הכשר, אך לא יוכל לומר שהיין שם כשר כל עוד לא יתברר הדבר. למעשה, בשל כך, החלו המקפידים ביפו להימנע מלקנות יין ממקווה ישראל. בעקבות הדברים התפתח דין ודברים עם מנהל מקווה ישראל. נייגו דרש שהרב הלוי יכשיר את היין, כפי שעשתה הרבנות הספרדית, והרב הלוי הבחיר שלא יוכל לתת הכשר כל עוד לא יתברר האם הוכנסו ליקב ענבי ערלה "ההתחיל לשאול ולהקשות והשבתי לו כבעס אני אינני מתערב בהנהגת הקאלאניא שלך ואתה לא תתערב בענין הד"ת השייך לי, ואמר לי שיבא הכשר ממעמ"כ [ממעלת כבוד תורתו], ואמרתה אם תביא?" (דסלר, שנות דור ודור, ה, עמ' רטז-ריז).

321. ראו בהערה הקודמת, וראו עוד במכתב מ"ד בכסלו תרנ"ה, ובו משיב ר"מ פינס לר' יוסף ליב זוסניץ

מציידים החליטו שלא להתערב בעניין ורק "ליעץ לניגו לפעל על הכשר יינו רק ע"י החכם באשי".³²² באסיפה בי"ב בטבת תרנ"ד דובר "ע"ד [על דבר] התחבולות שמשים הרב מיפו לאסור יין מקווה ישראל אם כי יש עליו הכשר החכם באשי", ונידונה בכלל המחשבה לנסות להנך במושבות, לקבלת פסיקת ומנהגי הספרדים.³²³ ככלל הם יחזרו ויטענו שאין כל חשש למסחר היין אם יינתן לו רק הכשר מטעם הרבנות הספרדית.³²⁴

ככ"ח בתמוז תרנ"ד פנה ראש הרבנים בתורכיה, הרב משה הלוי אפנדי, במכתב לרב יעקב שאול אלישר וביקשו להודיעו "אם היינות והקונייאק העשויים מהקולוניאה "ראשון לציון" הם מוסמכים בכשרות ע"כ [על כל] עניניהם. ואם החותם הוא ניכר למעכ"ת [למעלת כבוד תורתו]. יען המכתבים אשר באו עד הנה אינם ברורים לנו".³²⁵ הרב אלישר אכן מילא אחר הבקשה ובא' בחשוון תרנ"ה ביקר בראשון לציון ומשם המשיך למקווה ישראל.³²⁶ בי"ד בחשוון תרנ"ה חתם הרב אלישר בירושלים, על תעודת כשרות ליין ביקב ראשון לציון.³²⁷

היו שראו במהלך זה הזדמנות להשתחרר מהמונופול של הרב הלוי. במכתב לבן-היודה מי"ט בחשוון תרנ"ה, אותו כתב דוד יודילוביץ, ממקורביו הנאמנים של בן-היודה וממתנגדיו החריפים של הרב הלוי,³²⁸ הוא ציין כי אין צורך להזדקק להכשר

מניו יורק, שביקש פרטים על היינות מהארץ: "על כשרות יין ראש"ל [ראשון לציון] אין להרהר מאומה, וכן יין גדרה בחזקת כשרות, אבל יין "מקוה ישראל" יש נמנעים לשתותם, אע"פ שיש עליהם הכשר מהרב "ראשון לציון". אם יצדקו הממאנים או לא, אחת היא, העיקר הוא הפאקט" (מלאכי, מנגד תראה, עמ' 549). וראו במכתבו של ברזילי לזלמן אפשטיין מחשוון תרנ"ו, בו הביא את עדותו של לוי-אפשטיין "כי הגר"ש סאלאנט בקש את מר ברזילי שלא יקבלו במסחר היין יין מקוה ישראל כי הוא אינו כשר" (אצ"מ 22\A25, עמ' 185). לוי-אפשטיין התלווה לברזילי בעת ביקורו בירושלים בחג הסוכות תרנ"ו (ראו מכתבו של ברזילי לזלמן אפשטיין, מי"ד בתשרי תרנ"ו (שם, עמ' 178)).

322. פרוטוקול 26, מאסיפת בני משה ביפו, ה' בכסלו תרנ"ד (אצ"מ 93\59-A35). הציטוט מתקציר הפרוטוקול (אצ"מ 23\60-A35). על ניסיונו של ברזילי, כנציג הוועד הפועל ביפו, לסייע בשיווק יין מקווה ישראל, ראו שפירא, מקוה ישראל, עמ' 381, המציין מכתב של ברזילי למקוה ישראל, מכ"ד בסיוון תרנ"ג, ובו הוא מבקש לשלוח לבית מסחר חשוב ברוסיה "את היין היותר טוב והיותר מסוגל לעקספורט [=לייצוא]".
323. "לעשות חבורה שתקבל עליה מנהגי הספרדים לחוק ושרק על-פי חכמי הספרדים ינהגו עניני או"ה [איסור והיתר] ב"ס [בתי ספר] שבהמושבות (אם רק לא תתערב הפקידות בדבר) [...] מחמת הקנאים אשר עבר כל גבול" (אפרתי, העדה הספרדית, עמ' 33).

324. ראו למשל מכתבו של זלמן אפשטיין, מב' בשבט תרנ"ו: "אנכי מכרתי לא הרבה, אך דרשו מכל פנות רוססיא, מכל המקומות, ולא נמצא אף אחד שיחשוש להכשר זה או זה, שידרוש דוקא מרב פלוני וכו'; הרוב היותר גדול מהקונים לא דרשו כלל הכשר, והמעטים שדרשו לא הבדילו בין הכשר הרב מיפו להכשר הרבנים הספרדים. על יין מקוה ישראל היה לי הכשר רק מהחכם באשי, וקנו אותו שלומי אמוני ישראל, קדושים וטהורים, ושתו לרויה" (סה"ל 10 V 703). ראו עוד להלן ליד הע' 661.

325. בן-צבי, חליפת אגרות, עמ' 15. וראו גם הדיווח של ברזילי, מח' באלול תרנ"ד, שמירושלים מודיעים להם שהחכם באשי מקושטא הודיע שהוא ורבים מנכבדי העדה מעוניינים לקנות את יין המושבות לקידוש ולהבדלה (מכתבים מארץ ישראל, ב, יב-יג (תרנ"ה). פורסם משם גם בהמליץ, י"ד בטבת תרנ"ה (10.1.1895), עמ' 7-6; המגיד, כ"ח בטבת תרנ"ה (24.1.1895), עמ' 28; הצפירה, י"ח בשבט תרנ"ה (12.2.1895), עמ' 115).

326. המליץ, כ"ט בחשוון תרנ"ה (28.11.1894), עמ' 4.

327. האכר, א, ד (תרנ"ה), עמ' 72-73; פריימן, ספר היובל, א, עמ' 35-36.

328. במכתבו ציין כי אם תהיה התעקשות בחו"ל דווקא על הכשר של הרב סלנט יש להפיל "את המסיכה

הרב הלוי, הכפוף לרב סלנט, וניתן לשווק את יין ראשון לציון בהכשר הרב אלישר,³²⁹ ובשעת הצורך להשיג גם הכשרים מרבנים בירושלים שאינם מנאמני הרב סלנט.³³⁰ יודילוביץ ביקר את אנשי הפקידות בראשון לציון "שזוחלים ומפחדים כל כך", וציין שלדעתו יש לשכנע בעניין את פקיד ראשון לציון, חיים חזן, ואת הפקיד הראשי, אליהו שייך.³³¹

כפי שנראה להלן, עם התקרב שנת השמיטה והידיעה כי הרב הלוי ינקוט ככל הנראה עמדה מחמירה לטעמם, לגבי העבודה בשמיטה, ייגבר התסכול אצל ראשי חובבי ציון, על התלות ברבנות הירושלמית ובנציגה ביפו. כך למשל יציין ברזילי במכתב למל"ל, מיום י"ח באדר תרנ"ה (14.3.1895):

"כפי שביהודה העיקר הנטיעות הנה היין העיקר והיסוד שנתן ה' [אדון] בלאך היה עשיתו בהכשר רבני ירושלים, וכמו שבלאך מצדו התאמץ להזכיר [...] שעל יינו: יש הכשר רבני האשכנזים מירושלים ולא כמו במקוה ישראל שיש <---> החכם באשי לבד. כן התאמצו כל חובבינו להתפאר - הפקידות <לבקש> אך הכשר רבני האשכנזים מירושלים. שלחתי יין לאמריקה ודרשו דוקא הכשר רבני ירושלים, יין לגאליציא בהכשר הח"ב [החכם באשי] וגם הרב מיפו <והשיבו> - טלגרמה דוקא הכשר מרבני ירושלים האשכנזים וזאת דורשים אנשים השותים יין אונגריא בלא שום הכשר. באמת כל דרישות הכשרים כאלה אינם רק העשירית מהדרישה על היין מארצות הקדם, ששם די הכשר החב"ש [החכם באשי] או מסתפקים בלא שום הכשר, אבל העשירית הזאת בולטות ויש בין הפקידים המציגים אותה בכונה".³³²

מעל פני סלנט והרב מיפו וכל הזדים" ולהראות כי "כל מגמתם היא רק בחרבן הישוב, ומשום זה לא יחפצו לתת הכשר".

329. "ברוסיה בין כך ובין כך אין עתה מהלך גדול ליין ראשל"צ. עיקר השוק הוא עתה באלזס, ומעט גם בגרמניה ואוסטריה ומעט מאד באמריקה. מלבד מה ששותים בארץ הקדם. ובכל המקומות האלה (מלבד אולי באמריקה) אין איש דורש הכשר סלנט כי אם הכשר דת' ואוטוריטט יותר גדול מהחכם באשי אין אחד מהם דורש, וגם ברוסיה הח"ב [החכם באשי] עכשיו אוטוריטט וצריכים רק להדפיס הכשרים בחותם הח"ב [...] בלי כל הערות ושאלות. בתוך כל תיבה וחבית ומכתב במקום ההכשרים של הבזוים המשוגעים".

330. "וכאשר תתעורר מצד הקנאים איזה שאלה "מדוע לא ישלחו הכשר מרב אשכנזי" עוד ימצאון בירושלים רבנים אשכנזים די שיתנו הכשרים, אפילו ה'לובליני, ואולי גם הבריסקר יתן אם רק יפנו אליו" (הכוונה לרב שניאור זלמן פרדקין, לשעבר רבה של לובלין, והרב יהושע ליב דיסקין, לשעבר רבה של בריסק).

331. ראו נוסח המכתב אצל קניאל, היחסים, ב, עמ' 40-41. וראו לעיל הע' 317.

332. אצ"מ 21\A25, עמ' 29-31. וראו בדומה במכתב מכ"ג באב תרנ"ה לר' יצחק ניסנבוים, בו ציין שהטענה של הפקיד חזן שבלי הכשר רבני ירושלים לא יימכר היין "מופרכת היא מעקרה". הוא ציין שלמעשה רוב היין נמכר בכלל ללא-יהודים. רק ל-10% מהיין נדרשת בכלל כשרות, "וגם המעשר הזה נמכר ביפו לספרדים או לאנשים שאינם משג [יחים] על הכשרי רבני האשכנזים ואם אך יהיה הכשר הח"ב לא יפקקו כלל" (שם, עמ' 486).

או כפי שיציין ברזילי, בראשית שנת השמיטה תרנ"ו, במכתב לאחד-העם:

"היום התאספנו וכמעט היו כל ב"מ [בני משה] שבאה"ק (מלבד שלשה) בדברים קצרים תארתי שפלת הישוב, עמידתינו הנמוכה בשביל הענבים שבשבילם הננו כחומר בידי הפקידות, אשר גם היא ככלי משחק בידי הרב מיפו בשביל הכשר היין".³³³

אף במהלך שנת השמיטה עצמה ינסו גורמים בחובבי ציון לשכנע את הברון ופקידיו, ללא הצלחה, שלצורך שיווק היין אין צורך דווקא בהכשר מטעם נציגי הרבנות האשכנזית בירושלים.³³⁴ במקביל, ינסו בני משה למנף את השפעתם ביפו, בפרט על רקע הסכסוכים הרבים בין נציגי העדות בוועד העיר, והחלשת מעמדו של הרב הלוי כנשיא הוועד.³³⁵ בתיאום עם שייד הם יחלו לפעול למינוי הרב יעקב מאיר כרב רשמי ביפו מטעם הממשלה,³³⁶ אשר יהיה ממונה גם על כשרות היין בראשון לציון.³³⁷ רעיון

333. אצ"מ 7-28\A35; שם 22\A25, עמ' 103.

334. ראו להלן ליד הע' 661.

335. הסוגיות שפגעו קשה באחדות הוועד היו שאלת המונופול על הבשר ועל המס על השחיטה, ובפרט עמדתם של הנציגים המערביים (יוצאי מרוקו) שניסו למנוע את מתן המס לוועד המאוחד, ופרשו למעשה מוועד העיר. בנוסף, חל קרע בין הפרושים לחסידים בקהילה לאחר מותו, בכ' באדר תרנ"ד, של חיים שמרלינג, מייסד הקהילה האשכנזית ומחסידי חב"ד, ורבו הסכסוכים בין בניו לבין הנהגת הקהילה בראשות הרב הלוי. במקביל, התגברה ההשפעה של ד"ר שטיין וברזילי וגורמים חדשים נוספים בוועד העיר, החל משנת תרנ"ג. לחולשת הוועד תרמה עזיבתו של ר"מ פינס את העיר. למעשה, בראשית שנת תרנ"ו, חדל הרב הלוי מלשמש כנשיא ועד העיר, ובשבת תרנ"ו נפסקה פעילותו הסדירה של הוועד והוא חדל למעשה מלהתקיים (רם, יפו, עמ' 108-109, 154-156; הנ"ל, מחלוקת, עמ' 107-110).

336. ואקיל [=ממלא מקום] חכם באשי, דהיינו נציגו של החכם באשי היושב בירושלים, והמוכר על ידי השלטונות.

337. במכתב לאחד-העם, מד' באייר תרנ"ה, עדכן אותו ברזילי במסקנת בני משה ביפו, שנחוץ שיהיה חכם באשי רשמי ביפו. הוא ציין שבכך שוחח בעניין עם שייד והם החליטו לקבל את הרב יעקב מאיר לתפקיד, בתנאי שחובבי ציון ישתתפו במימון שכרו. ברזילי הציע כי ישלמו לו מקופת בית הספר 500 פר', כמשגיח דתי על בית הספר וסך של 500 פר' נוספים יינתן מקופת בני משה. "הדבר נחוץ לנו ביותר" - ציין ברזילי - "והח"ב הזה יהיה גם המכשיר את היין" (אצ"מ 6-36\A35, וראו בדומה במכתב נוסף של ברזילי לאחד-העם, מאותו היום: אצ"מ 6-49\A35). כמה ימים אחר כך, בח' באייר תרנ"ה, ציין ברזילי במכתב לזלמן אפשטיין, כי הפקידות כנראה תדאג למינוי הרב יעקב מאיר לחכם באשי ביפו. מעמדו דורש שמשכורתו תעמוד על 2,000 פר' ודירה. הפקידות ציינה שתוכל לתת 1,000 פר' בלבד והדבר מצריך ממילא מימון נוסף של 1,000 פר' מצד חובבי ציון (אצ"מ 21\A25, עמ' 195). וראו גם במכתב מ"ד באייר תרנ"ה בו דיווח ברזילי ללשכת בני משה בוורשה שליון-אפשטיין נסע בשבוע הקודם לירושלים, כדי להפגש עם שייד "ולהזכירו הבטחתו לבכר כי יקח את החכם ר' יעקב מאיר למשנה ח"ב ביפו וה' שייד הבטיח כי יצא הדבר בהמשך הזמן" (אצ"מ 8-48\A35). בח' בסיוון תרנ"ה כתב ברזילי לאחד-העם, שמל"ל כתב לו שראוי לרמוז לשייד שצריך להעמיד רב מרוסיה שיפקח על כשרות היין, אולם הרעיון אינו מעשי שכן דמות ידועה יהיה קשה לחובבי ציון לממן, ורב מדרג נמוך יותר - יושמץ בירושלים. לכן הרעיון הטוב ביותר הוא למנות את הרב יעקב מאיר (אצ"מ 21\A25, עמ' 278). כבר כשנה קודם, במאמר ביקורת על חברי הוועד הפועל בסוגיית ההצגה 'שולמית', צוין בחבצלת ש"החדשים" מעוניינים להביא ליפו רב רשמי, "ממלא מקום החכם באשי", ושמו דובר או ברב מלכיאל מני מחברון או ברב יעקב מאיר (חבצלת, כ"ח בניסן תרנ"ד (4.5.1894), עמ' רלז). למעשה, תונהג משרה כזו ביפו, בשנת תר"ס (1900), עם מינויו של הרב חזקיה שבת, לפי המלצת הרב יעקב מאיר, בעת הסכסוך החמור בין הפרושים לחסידים בעיר (ראו הצפירה, כ"ז

נוסף שהועלה היה למינוי הרב מוהליבר, כרב המושבות,³³⁸ ששקל זה מכבר לעלות ארצה.³³⁹ רעיונות שלא הגיעו לידי מימוש.³⁴⁰

בניסן תר"ס (26.4.1900), עמ' 352; שם, י"ג בסיוון תר"ס (10.6.1900), עמ' 492-493; רם, יפו, עמ' 160). והשוו לדבריו של סלוצקי במכתב לברזילי, מה' בסיוון תרנ"ה, שאינו מבין מדוע בכלל נתנו לרב הלוי, נציגם של הרבנים הקנאים מירושלים "מדרך רגל בהמושבות", וכי יש להחליץ מהמונופול של הרב הלוי ו"למנות רב בועד הפועל שיהיה לרב הכולל על כל המושבות" (אצ"מ 27-25-61\A25). צילום של המכתב מצוי גם בתיק חיים מיכל מיכלין, אצ"מ 38\A435).

338. על ההצעה ראו במכתבו של ברזילי לאחד-העם מב' באלול תרנ"ה: "ורבים מהקולנסטים חפצים מאד שיזמינו את הגרש"מ לרב הישוב החדש, ויש דעה להוציא את יפו מכלל הישוב החדש ולהשאיר בה את הרב על מקומו. אם אתה מוצא כי הדבר טוב ואפשר הודיעוני ונשתדל בדבר כי השעה מוכשרת לכך" (להלן נספח 14ג). אחד-העם תמך בהצעה, אך היה ספקטי בדבר יכולתה להתממש מבחינה כלכלית (אצ"מ 14-61\A25). והשוו לדברי ברזילי, מז' בסיוון תרנ"ה, לר"י ניסנבוים מזכירו של הרב מוהליבר: "בין כ[ך] חשב עד כה הרב מפה, שלו נמסר הענין של השמיטה כמו ההכשרים על היין [...] שונא אנכי ללחלח את עטי באנשים פרטים, אבל אי אפשר להבליג על הצער הגדול לראות רב שאיננו גדול בתורה יותר מרב בעיר קטנה, יחשב את נפשו לגאון וירצה לעמוד בשורה אחת עם גאוני העולם ולהתערב בדבר גדול כהשמיטה החשובה כאחד מעיקרי הדת. ומדי דבר בזה אניד לך בלחישת: כי כל זמן שלא יעמד בראש היישוב החדש גאון אמיתי אשר יפקח על כל העניינים הדתיים, מצב הישוב ב-->" (אצ"מ 21\A25, עמ' 274).

339. בעניין תוכניתו של הרב מוהליבר לעלות ארצה ראו המכתבים בנושא זה באצ"מ 70-616\A24; אצ"מ 104-616\A24, ובהערה הבאה.

340. ראו במכתבו של ברזילי לניסנבוים מלייל ל' בתשרי תרנ"ז: "בדבר עלית מרן לאה"ק דברנו רבות ואם היה כי יכולנו לקוות כי גם הפקידות תתן לנו יד לעטרו בעטרת רב הישוב החדש ואז מובן כי יכולנו למצוא מקוה נאמן לפרנסתו בכבוד כראוי ולפי כבודו. עתה אבדה כל תקוה, לפחות לאיזה זמן, להטות את הפקידות לזה, וכאשר יבא הנה מר שיד ונראה כי נוכל לדבר אתו מבלי ל[הר]ע עי"ז [על ידי זה] כבוד מרן הי"ו היקר לנו מאד מאד ננסה לדבר אתו" (אצ"מ 22\A25, עמ' 157).